

ПРОФ. ДИН ВАЛЕРИЯ ФОЛ, ГЛ. АС. Д-Р ЕЛИ ФИЛИПОВА,
ДОЦ. Д-Р ИВО ТОПАЛИЛОВ, ПРОФ. ДИН КАЛИН ПОРОЖАНОВ,
ПРОФ. ДФН СВЕЛАНА ЯНАКИЕВА, Д-Р СТОЯНКА ДИМИТРОВА,
ДОЦ. Д-Р ТОДОР ЧОБАНОВ

ТРАКИТЕ

КАКВО ТРЯБВА ДА ЗНАЕТЕ

София
2025

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© проф. дин Валерия Фол, гл. ас. г-р Ели Филипова, доц. г-р Иво Топалилов,
проф. дин Калин Порожанов, проф. дин Светлана Янакиева,
г-р Стоянка Димитрова, доц. г-р Тодор Чобанов, автори
Мартин Чорбаджийски, редактор
Мирела Мишева, отговорен редактор
Ива Колева, коректор
© Таня Минчева, *Kontur Creative*, корица
© Николай Генев, фотография на корица
© Биляна Славкова, *Kontur Creative*, графично оформление

„БИ 93“ ООД
София, 2025 г.

ISBN 978-619-7688-46-7

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
ИСТОРИЯТА И НЕЙНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ. ВИДОВЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИТЕ Валерия Фол	9
ФОРМИРАНЕ НА ТРАКИЙСКИЯ ЕТНОС. ОТ АНОНИМНОСТ КЪМ НАЗОВАВАНЕ Валерия Фол	15
ТРАКИЙСКИЯТ ЕЗИК Светлана Янакиева	19
ПЕЛАЗГИ И ТРАКИ Светлана Янакиева	32
УЧАСТИЕ НА ТРАКИТЕ В ТРОЯНСКАТА ВОЙНА Валерия Фол	40
ТРАКИЙСКИТЕ ПЛЕМЕНА Светлана Янакиева	48
ДРЕВНА ТРАКИЯ И ЕЛИНСКАТА „КОЛОНИЗАЦИЯ“ / РАЗСЕЛВАНЕ Калин Порожанов	56
ПОМИНЪК, ЗАНАЯТИ, ОБИЧАИ И БИТ НА ТРАКИТЕ Валерия Фол, Ели Филипова	67
ГРАДОВЕ, КРЕПОСТИ И ТЪРЖИЩА В ДРЕВНА ТРАКИЯ Калин Порожанов	85
ТРАКИЙСКОТО ОБЩЕСТВО. ЦАРЕ И ЦАРСКА ВЛАСТ Валерия Фол	96

ПОЛИТИЧЕСКИ ЦЕНТРОВЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ ЦАРСТВА. ОДРИСКО ЦАРСТВО	
Валерия Фол	105
ТРАКИЙСКО ИЗКУСТВО. ТРАКИЙСКИ СЪКРОВИЩА	
Валерия Фол	116
ТРАКИЙСКА РЕЛИГИЯ – БОЖЕСТВА, ОБРЕДИ, КУЛТОВИ МЕСТА	
Валерия Фол	127
ДРЕВНА ТРАКИЯ В ПОЛИТИКАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦАРЕ ФИЛИП II И АЛЕКСАНДЪР III	
Калин Порожанов	154
КЕЛТИТЕ В ТРАКИЯ	
Иво Топалилов	164
ПАДАНЕТО НА ТРАКИЯ ПОД РИМСКА ВЛАСТ. УРБАНИЗАЦИЯ. ИНТЕГРАЦИЯ И БОРБИ СРЕШУ РИМСКОТО ГОСПОДСТВО	
Иво Топалилов	176
СЕВЕРНИТЕ ТРАКИ	
Стоянка Димитрова	189
УЧАСТИЕ НА ТРАКИТЕ В АДМИНИСТРАТИВНИЯ ЖИВОТ НА ПРОВИНЦИЯ ТРАКИЯ И РИМСКАТА ИМПЕРИЯ	
Иво Топалилов	207
ХРИСТИЯНИЗАЦИЯТА НА ТРАКИЯ. ВАРВАРСКИТЕ НАШЕСТВИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ И СЪДБАТА НА ТРАКИТЕ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО	
Иво Топалилов, Тодор Чобанов	219
ТРАКИЙСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО	
Валерия Фол	232
РЕЧНИК	243
БИБЛИОГРАФИЯ	251
ЗА АВТОРИТЕ	259

ПРЕДГОВОР

Според Херодот траките са „най-многобройния народ след индийския“. Но кои точно са те? Откъде са дошли? Как са живели и в какво са вярвали? Кои са били техните владетели и царства? А какъв е бил езикът им? Това е само малка част от въпросите, свързани с траките, които силно вълнуват съвременното българско общество. И това е напълно обяснимо, тъй като този древен народ, населявал нашите земи, не е оставил достатъчно следи след себе си, или поне не толкова, колкото ние бихме искали.

Именно големият читателски интерес към темата е причината за реализирането на книгата „Траките. Какво трябва да знаете“, която дава отговор на посочените горе и на още много въпроси относно тракийската история, бит и култура. Изданието съдържа 20 теми, чиито автори са сред най-изявените специалисти по тракология у нас. Текстове им се основават на богат набор от различни по вид исторически извори и изследвания, но и на техния критически анализ. Всеки автор е оставил своя специфичен поглед и поради тази причина на места някои названия или години за едни и същи явления са дадени по различен начин.

Избраните теми са разнообразни, което позволява да се запознаем с множество аспекти на тракийската проблематика. Сред тях са тези за формирането на тракийския етнос и появата на траките в политическото битие на Европейския Югоизток, за основните черти на техния език, както и думи с тракийски произход, запазени и до днес. Засегната е религията, където са представени орфизмът и богатият тракийски пантеон, от който тук ще посочим Богинята майка и нейния син Слънцето, Дионис и Тракийския

конник. Освен това се хвърля поглед върху т.нар. „северни траки“, сред които се открояват кробици и трици, гети, трибали и гаки. Разгледани са и близки до траките племена като пелазгите, тяхното място на Балканите, а също така и въпросът за съществуването на паралели между траки и пелазги.

По отношение на тракийската политическа история е обхваната широка рамка от Троянската война, във връзка с която в Омировата „Илиада“ за пръв път се появява наименованието „траки“, елинската колонизация, или по-точно разселване по тракийските крайбрежия, възходът на Одриското царство и ролята на Тракия в утвърждаването на Филип II и Александър Велики. Засегната е появата на келтите на Балканите, конфликтите им с траките и създадената от тях държава, чиито обхват и локация на столицата предизвикват дискусии и днес. Не е пропусната и темата за падането на траките под римска власт и съпротивата срещу нея наред с участието на провинция Тракия в римския политически и административен живот. Накрая са разгледани и разпространението на християнството сред траките, и нашествията на хуни, прабългари, авари и славяни, довели до разорението и обезлюдяването на тракийските земи.

Значително внимание е отделено на битата на траките – техните занаяти, стил на обличане и хранителни навици, обликът на живота в градовете и царските резиденции. Описани са и малко известни аспекти като корабостроенето и разбира се, тракийските съкровища, които са много повече от луксозни предмети и представляват отражение на тракийския мироглед. Ще научим и до каква степен тракийското културно наследство прониква в някои съвременни български традиции като нестинарството и кукерската обредност. В края на книгата е даден и речник, в който са обяснени редица специализирани термини, имена или събития от тракийската история.

Макар и дело на всепризнати специалисти, изданието е подходящо за всеки, който проявява интерес към темата, без да е подробно запознат с нея. Вярваме, че чрез тази книга читателите ще придобият обективна представа за света на траките, лишена от спекулации и основаваща се на постиженията на историческата наука.

От издателите

ИСТОРИЯТА И НЕЙНИТЕ ИЗТОЧНИЦИ. ВИДОВЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИТЕ

ВАЛЕРИЯ ФОЛ

НАУКАТА ИСТОРИЯ

Във всички времена хората са се интересували, интересуват се и сега как, къде и кога са се появили, кои са те и предците им и кои народи са живели преди тях на земите им, какви дела са извършили и защо, какво наследство е останало от тях. На тези и на много други въпроси отговаря науката история.

Историята е наука, която с помощта на различни източници цялостно изследва създадените от хората цивилизации от дълбока древност до наши дни. Тя възстановява последователността на събитията, причините, начина, по който са протекли, и последиците от тях, разказва за зараждането, развитието, възхода и упадък на държави и цивилизации, за културата и наследството, достигнало до нас. През хилядолетията някои цивилизации изживяват времето си и изчезват, други, след различни трансформации, съществуват и до днес. Историята може да бъде също така чуден разказ за отделни личности, за проявена храброст, малодушие и страх, възход и падение, висок морал и подлост, за всичко, което отделният човек, група хора и едно общество са изживели през годините. Тя е безмилостен съдник. Това, което днес ни се струва правилно, след десетилетия и столетия може да бъде осъждано от обществото. Така е, тъй като ценностната система и нормите на поведение се променят през годините. Затова е необходимо ис-

сторическите събития и личности да не се откъсват от времето, средата и културата, в които са се случили и действия, за да не се получи изкривено изображение.

Само по себе си понятието „история“ означава „знание, придобито в резултат на изследване“. За да възстанови миналото, историческата наука използва различни исторически източници. Според вида си те формално могат да бъдат определени като писмени, веществени (материални) и устни. Изследването им е предмет на различни науки.

ВИДОВЕ СВЕДЕНИЯ ЗА ТРАКИТЕ И НАУКИТЕ, КОИТО ГИ ИЗСЛЕДВАТ

Езикът е основен извор за етноопределянето на един народ, чиято история се изследва. Затова на тракийския е отделена специална глава в тази книга („Тракийският език“).

За времето преди появата на писмеността откритията от археологическите проучвания са незаменими източници. Археологията изучава развитието на човешките култури чрез издирване, документирание и анализ на недвижими и подвижни материални останки от съществуването и дейността на човека, както и връзките му с естествената заобикаляща го среда. За да се изясни цялостната картина, се привличат резултатите от специализирани изследвания, извършвани от различни науки – химия, физикохимия, анализи, археоботаника (изучаване на останки от растения), археозоология (изучаване на останки от животински видове), палинология (изучаване на цветния прашец), дендрология, геология, медицинска антропология, генетика и др. През хилядолетията има редица дългосрочни и краткосрочни климатични промени, сеизмична и вулканична активност, а те неизменно влияят на начина на живот на хората, предизвикват миграции, промени в икономиката и търговията, понякога дори политически кризи. Реконструкцията на тези промени и аномалии е възможна само чрез съпоставка и анализ на геологични и геохимични изследвания със сведенията от археологически проучвания и писмени извори.

Най-общо казано, археологията в древнотракийските земи се дели на четири големи изследователски кръга – праистория, тракийска археология, археология на елинските колонии по крайбрежията и емпорионите (търговски пунктове, тържища) и на римските старини. Прието е, че проучванията на елинската и римската древност, или т.нар. класическа археология, имат на разположение, освен движимите и недвижимите археологически паметници, и немалко писмени, епиграфски, нумизматически и дори папирологически сведения за съпоставки и формиране на изводи. В тракийските земи класическата археология се съчетава с тази на нелитературно общество, затова е названа *тракийска*. Тракийската археология изследва спецификите на уменията, сръчностите, технологиите в строителството и производството, особено в металообработката, които са самостоятелно постигнати, наследени от праисторията и възприети от други народи, проучва вещественото свидетелствани възгледи и паметници на изповядваната вяра. Заради географското положение Древна Тракия е огромна контактна зона на взаимодействия с Егейския свят, и специално с Елада, с Предна и Мала Азия, със степите, с Централна Европа чрез басейна на р. Дунав, в която се формира тракийската култура с нейните регионални особености.

Най-пълноценните извори за историята са писмените свидетелства, независимо от това на какъв език са написани и върху какво са записани. Писмените извори за траките биват съхранени от древността до наши дни в цялостно или частично запазени произведения или сведения, цитирани от автори от различни епохи. Траките не създават своя книжнина и затова не знаем тяхното виждане за собствените им дела, а само това, което е достигнало до нас от техните наблюдатели. Сведенията за тях в епоса, прозата на логографите (пишещите разкази) и по-късно в елинската и римската историография подлежат на текст-критичен анализ, за да се установи достоверността на информацията, евентуални заимствания на текстове, употреба на клишета, хронологическата стратиграфия на текста (в едно сведение може да се съдържа информация от различни периоди) и да се достигне до *Interpretatio Thracica* (интерпретацията от гледна точка на тракийската история). Изучава се авторът, установява се родното му място, за да се прецени дали не

следва определена традиция в своето описание, тълкуване и влияние на общественото мнение, отчитат се особеностите на литературния жанр и традициите на школата, към която принадлежи съчинението, в което има сведение/сведения за траките. Атичските, горийските и йонийските автори често съобщават противоречиви сведения за едни и същи действия, вярвания, явления, употребяват различни варианти на понятия, които обикновено са преводу-означения от тракийски език, които, както може да се очаква, не са точни съответствия. Тракийското езикознание и изворознание са науките, призвани да предоставят на историята едни от най-пълноценните изследвания за историята на Тракия и траките.

Към писмените извори принадлежат и надписите, които са предмет на изследвания на епиграфиката (наука, която изучава надписи). До наши дни са достигнали тези, които са написани върху камък, метал и глина. Надписи са откривани при разкопки на археологически обекти, понякога случайно, особено когато са преизползвани в градежа на по-късни сгради или други строежи. Те са първокласен източник, който много често предоставя достоверна информация, която не може да бъде открита в съчиненията на древните автори. Епиграфските сведения покриват практически всички области на живота. В тях се съдържат сведения за политически и търговски взаимоотношения между старогръцките градове по крайбрежията, административната им уредба, социалното им устройство, почитаните божества, организацията на религиозния живот и пр. Надписите ни информират също така за разнообразните взаимоотношения и характера на връзките на тези градове с траките от съседните царства. Епиграфските източници са достоверни документи за строителството, военнополитическата и военнбюрократичната дейност не само в градовете и селата, а и на някои тракийски владетели. От епиграфските текстове научаваме за най-значителните урбанистични дейности на римските императори и магистрати в римските провинции на Балканите. Благодарение на надписите разбираме какви са социалните отношения на местното тракийско и смесено градско население през елинистическия, римския и късноантичния период. Те са надежден източник за характеризиране на етносопото състояние в споменатите периоди. Чрез надписите добиваме по-ясна пред-

става за семейната структура, религиозните култове – гревни и нововъзприети – и разбира се, за степенята на разпространение и на усвояване на старогръцкия и на латинския език. Емблематичен пример са надписите от Рогозенското съкровище. Благодарение на тях се открехва завесата за трибало-огридските военнополитически отношения от V и IV в. пр.Хр., за които няма сведения в писмените извори.

Откриваните в други области на античния свят надписи, които съдържат информация за Древна Тракия и траките, са наричани „извънгранични“. Най-често те произхождат от елински градове-гържави, най-вече от Атина, както и от Делфийското светилище. Обикновено те съдържат информация за установени политически и религиозно-политически отношения с някои тракийски царе. Срещат се също така надписи, поръчани от траки, които са възпоменателни, посветителни или надгробни. Тези траки са обикновено наемници или рекрутирани войници от армиите на Александър Македонски, наследниците му или на римските полководци. Към тези надписи принадлежат и графитите с тракийски имена, открити в Египет, които са основно от времето на Александър Македонски и наследниците му, както и от римския период. Надписи свидетелстват за тракийска диаспора през римския период в Северна Африка, Мала Азия, Кримския полуостров, Среднодунавските земи, Италия, Британия, Испания, Галия и Германия. Това са главно останали живи военнослужещи, които съхраняват в чужда културна среда тракийските си имена, религиозни вярвания и традиции. Може да се каже, че съществува и тракийска епиграфика заради не много-то надписи на тракийски език, изписани с гръцки букви.

Монетите са причислявани към материалните исторически източници, но почти винаги носят и писмена информация за племена, базилевси, полиси, колонии. За тракийските племена монетите са първо инсигния на власт и едва след това разменно средство. Ранното тракийско монетосечене на бисалтите и на други тракийски племена е доказателство за гържавообразователни процеси. Въз основа на откриваните монети и монетни съкровища науката нумизматика установява търговски връзки и трасета, политически взаимоотношения, монетарници, символи на градове и царства, получава информация за почитани божества, за храмове и други об-

ществени сгради и портрети на владетели, когато са изобразени върху тях. На тракийски монети се появяват имена на владетели, които не са засвидетелствани в писмени източници и епиграфски паметници. Монетите характеризират стоково-паричните отношения и подсказват каква е обществената структура в различните райони на Тракия. Монетните емисии са сечени главно в монетарниците на апойките (колониите) по Егейското крайбрежие, които са в договорни отношения с тракийски владетели. Повечето от тези монети са трезорирани, а разплащанията са извършвани с циркулиращите валути на полисите и Персия.

Изображенията върху съдове и други предмети, независимо от какъв материал са направени, стели и стенописи са източници за историята, които биват домашни, ако са произведения на траки или поръчани на чужди майстори, но направени за траките. Ако изображенията на траки са върху произведения на груги етноси (елински, римски), те са определяни като външни извори. От изображения, изпълнени от тракийски майстори, научаваме представите на траките за почитаните от тях божества, за теогоничните и космогоничните им разбирания, за използвани предмети в обреди и др. Изобразителният език е също така символен. Стилът и сюжестът (ако има такъв) на изображенията са натоварени с послания, които подлежат на тълкувания. Въпреки че в голяма степен тълкуванията на изобразителния език са хипотетични, те са неоценими за разкриване на възприятията и светогледа на древния народ. Сигурно е, че информацията, която ни дават изображенията, е на поне две семантични нива – за посветените наблюдатели аристократи и за поганиците. Най-ярки примери виждаме в някои от съдовете от Рогозенското съкровище, апликациите от Летнишкото съкровище и др.

Един индиректен извор за тракийската история е традиционната култура на балканските народи. Анализите и извличането на данни от религиозно-обредното наследство и от бита позволяват да се изяснят редица проблеми на историческата приемственост между късноантичната и българската средновековна култура. Следите от паганизъм в българската традиционна система от вярвания и обичаи са трудни за изследване, защото в Европейския Югоизток те могат да бъдат не само от тракийски, но и от елински, римски, славянски и български произход.

ФОРМИРАНЕ НА ТРАКИЙСКИЯ ЕТНОС. ОТ АНОНИМНОСТ КЪМ НАЗОВАВАНЕ

ВАЛЕРИЯ ФОЛ

В средата на II хил. пр.Хр. траките са археологически различим етнос и принадлежат към индоевропейската езикова група. Веднага трябва да се подчертае, че образуването на един етнос е хилядолетен процес. Началото на образуването на тракийския се поставя в IV-тото и самото начало на III-тото хил. пр.Хр., т.е. в края на халколитната и началото на бронзовата епоха. Етноконсолидационните процеси протичат между местните уседнали земеделци, за които, трябва да подчертаем, животновъдството също е основен поминък, и пришълци. Първите от тях са от степите. Те са животновъди, конници, познават колелото и каруцата. Археологическите свидетелства от некрополи и селища напоследък се подкрепят от изследвания на гревна ДНК и прецизни антропологически наблюдения на тазовите кости, които показват, че имат специфични изменения, които са от езда.

Археологическите находки на останки от коне непрекъснато се увеличават. Появата на коня в Югоизточна Европа, Кавказко-Черноморския басейн, в Предна и Мала Азия и в Източното Средиземноморие е както археологически, така и културно-исторически проблем, който се свързва с индоевропейзацията. Изследвания на кости от ранната бронзова епоха, открити в България, показват, че явно в тази част на Европа конят е одомашнен. Конят и колата динамизират движението по суша и го правят по-сигурно. Отначало колесницата, а след това и конницата се превръщат в ударни сили на воините и правят войската по-ефективна в нападе-

ние и отбрана. С одомашняването на коня и появата му в Югоизточна Европа в края на халколита – началото на бронзовата епоха, се свързва и етноконсолидацията на индоевропейското население. Още в този ранен период траките или прототраките, както някои предпочитат да наричат населението до средата на II хил. пр.Хр., са в контакт със степите, с народите в централноевропейските земи и най-вече с Минойската култура, както се вижда от редица археологически находки и от откритата край с. Драма, Ямболско, в археологическа среда шпула (глинен цилиндър) с надпис на линеар А с преход към линеар Б.

Още до началото на бронзовата епоха Централна и Западна Анатолия, както и голяма част от източния дял на Балканския полуостров образуват, по археологически данни, културна зона, която се различава от предноизточния и месопотамски ареал. В нея все още безименните етногеографски и производствени общности са социално стратифицирани и управленски организирани от териториална военно-жреческа власт с йерархичен, нерядко номадски характер.

Археологическият материал от края на халколита и началото на бронзовата епоха показва, че в пространството между южните склонове на Карпатите, Северночерноморските степи (Южна Русия и Украйна) и Егейско-Черноморския свят се наблюдава движение на хора, което би могло да се определи като съжителстване, довело до активни културни взаимодействия. Очертаните им направления са две. Едното се проследява от Северночерноморските степи през Добруджанското плато (Югоизточна Румъния и Североизточна България) и по неговото крайбрежие покрай Черно море (ант. Понтос), през Източна Стара планина (ант. Хемус), по поречието на р. Тунджа (ант. Тонзос) към северния бряг на Егейско море. По тази пътека са представени всички големи периоди от праисторията на Южна Евро-Азия. Второто направление, северозападно от тази пътека, показва връзка и със средноевропейските култури, но техният хронологически обхват е по-късен.

Движенията на хора и идеи в този период не водят до грастични промени на население, а до интегриране на новодошлите. За това говорят някои некрополи от раннобронзовата епоха, в които отчетливо се виждат разлики в погребалния обред и в поставения

погребален инвентар. Появяват се погребалните могили и кръглата форма в сакрализирането на пространства. Дори да е имало сблъсъци в някои райони, съхраняват се традиции в материалната култура, вярванията и обредността, постигат се нови технологически достижения и постепенно обществото се структурира така, че да запази знания, умения и богатство. Археологическите свидетелства от двете страни на Стара планина приравняват северните дялове на Балканския полуостров към Егейския басейн и Източното Средиземноморие с Предна и Мала Азия и дават един общ отговор, че цивилизационно и културно тази територия е егейско-средиземноморска област.

Засега генетични изследвания загатват миграции, а увеличаването на изследваните проби от различни райони и периоди може да потвърди или промени хипотезите за миграции, формирани основно на базата на археологически материал и интерпретация на писмени извори. Тези изследвания е трудно да се окажат водещи за формулиране на етнокултурни зони, тъй като генетичното родство е антропологическо (в тесния смисъл на понятието), а не етно- и социокултурно. Във всички случаи те биха имали значение за медицинския статус на населението, за начина на хранене, наред с археоботаническите и химическите, за появата на технологически умения и достижения.

Цивилизационните достижения през втората половина на II хил. пр.Хр., когато траките са ясно отличим етнос, който притежава свой език, общи стопански, културни и социално-поведенчески стереотипи, типологически го характеризират като най-северен дял на Микенската цивилизация. Разбира се, трябва да се отчитат спецификите в различните региони, обитавани от траки. Различният физикогеографски облик – обширна планинска и гориста територия, богата на медни и златни залежи, плодородни равнини с развити земеделие и животновъдство като равнопоставени икономически отрасли, водни пътища, които свързват вътрешните територии със Северноегейския район и Централна Европа и благоприятстват движението на стоки, идеи, културни и технологични взаимодействия, и формират специфики в бита и културата.

Организацията на обществото е от съществено значение за наблюдаваното по археологически данни богатство на траките.

В средата на II хил. пр.Хр. в Средиземноморския свят настъпват промени, които завинаги бележат историята на Европа. Минойската цивилизация изчезва под натиска на ахеите, водени от царе жреци. Трябва да се отчете документираното по археологически данни движение през първата половина на II хил. пр.Хр. на неголеми групи население, конници, от Източните степи покрай Каспийско и Черно море към Югоизточна Европа, които достигат до днешна Гърция. Отново не се наблюдават сблъсъци на територията на траките. По-скоро може да се каже, че интегрирането им в местното население катализира гържавообразователни процеси. Движение на групи хора на големи разстояния винаги иска централизирано пирамидално структурирано йерархично ръководство, което поражда гържавността. Може да се каже, че траките като най-северен дял на Микенския свят, за разлика от Елада, съхраняват и развиват през столетията този начин на организация на обществото и на живот – социална структура, вяра-обредност, космогонични представи. Това се вижда не само в градоустройствения план с укрепен дворец с централно светилище на Севтополис, но и в откритите златни маски, и в сакралните подмогилни постройки. Именно заради различната историческа съдба в социално-политическото развитие на Тракия и Елада се наблюдава тази диахрония.

Краят на II хил. пр.Хр. е белязан от Троянската война – първата известна война за контрол над търговските пътища през Дарданелите и Босфора, за преразпределение на суровинни бази и пазари, опоемузирана в „Илиада“ и „Одисея“. В епоса тракийски племена и вождове са назовани и са ясно различим етнос, който притежава общи език, стопански, културни и социално-поведенчески стереотипи. Чрез епоса и митографската традиция траките излизат от анонимност и влизат в историята.

ТРАКИЙСКИЯТ ЕЗИК

СВЕТЛАНА ЯНАКИЕВА

Тракийският език принадлежи към голямото индоевропейско езиково семейство, каквито са и езиците от романската, германската, славянската, балтийската и келтската група в Европа, от индо-иранската и анатолийската в Азия, както и отделни езици, които не влизат в групи, като гръцкия, арменския и албанския. Освен че е мъртъв като много други древни езици, той не е и запазен в цялостни текстове, каквито имаме на старогръцки, латински, хетски и други. Езиковият материал, с който разполагаме, е фрагментарен. Съществува сведението на Йоан Златоуст, че Библията (вероятно става дума за Новия завет) е била преведена на тракийски (Ioann. Chrysost. Hom. 8, 1), но този превод не е открит и вероятно е безвъзвратно загубен. Разпространяваните спекулации, твърдящи, че е намерена *Biblia Bessica*, както този текст е наречен от съвременни изследователи, са несъстоятелни. Това, с което разполагаме, са тракийските езикови остатъци, съхранени в текстовете на антични автори и в надписи, от които само няколко са на тракийски език, а стотици са на старогръцки и латински език. В тези източници се съдържа много ограничен брой (само няколко десетки) нарицателни имена, за които се употребява терминът *глоси*, и голям брой (хиляди) собствени имена – топоними, лични имена, божески имена и епитети и племенни имена. Поради това наричаме тракийския *реликтен език*.

ГЛОСИ

Античните автори, главно лексикографите, са съхранили няколко десетки тракийски съществителни нарицателни. За около половината от тях има колебания дали наистина са тракийски, други се смятат за сугурни, например ἄργιλος (argilos) „мишка“, ἄσα (asa) „погбел“, βόλινθος (bolinthos) „див бук“, βρία (bria) „град“, βρίζα (briza) „ръж“, βρυγχός (brunchos) „кутара“, βρυτον (bryton) „ечемичено пиво“, γέντον (genton) „месо“, κῆμος (ketos) „растение с шушулков плог“, κολαβρισμός (kolabristos) „танц с оръжие“, midne „село“, πιθύη (pithye) „съкровище“, πόλτυν (poltyn) „гървена кула“, ρομφαία (romphaea) „копие или голям меч“, σκάλη (skalme) „меч“, σκάρκη (skarke) „сребърна монета“, ζαλμός (zalmos) „кожа“, ζειρά (zeira) „наметало, ямурлук“, ζέλας (zelas) „вино“, ζετραία (zetraia) „гърне“, ζιβυθίδες (zibythides) „истински траки“ и др. Любопитно е, че думата γέντον се среща, освен в литературни извори, и в един гръцки надпис от Пауталия (Кюстендил), а от един латински надпис научаваме думата midne, която не се среща в никакъв друг източник. Въпреки трудностите, които произтичат от предаването на тези думи от чужденци (възможност за неточно възприемане) и с чужда азбука (вероятност гръцката и латинската азбука да нямат букви за някои характерни тракийски звукове), глосите са сравнително най-надеждният материал за изучаване на историческата фонетика на тракийския език, тъй като знаем значението им (за разлика от ономастичния материал) и това дава възможност да се търси етимологията им. Опитите да се възстановяват хипотетично тракийски нарицателни имена въз основа на известни тракийски топоними и лични имена, са крайно ненадеждни, тъй като за значението на собствените имена нямаме никакви данни, а това са само предположения на авторите.

ТРАКИЙСКИТЕ НАДПИСИ

Имаме само няколко надписа на тракийски език с гръцки букви, писани без разстояния между отделните думи, както въобще са писани античните надписи. Това създава значителни затруднения за

разчитането им, тъй като дори отделянето на гумите е несигурно и авторите, които се заемат с тази задача, го правят всеки по различен начин. Най-известен е надписът върху златния пръстен от с. Езерово, Първомайско, от V в. пр.Хр. Текстът, разположен в 7 реда на плоскостта на плочката и един на рѣба ѝ, е следният:

ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ

ΕΡΕΝΕΑΤΙΑ

ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ

ΡΑΖΕΑΔΟΜ

ΕΑΝΤΙΛΕΖΥ

ΠΤΑΜΙΝΕ

ΡΑΖ

ΗΛΤΑ

Първите тълкувания, направени наскоро след откриването на пръстена през 1912 г., се опитват да отделят в текста лични, селищни и племенни имена, следвайки модела на известни гръцки и латински надписи върху златни и сребърни предмети, които съобщават името и произхода на собственика и на майстора. Постепенно тълкуванията се усложняват, като някои смятат дори, че надписът е в хекзаметри. Около 20 от тях са събрани от Д. Дечев в „Тракийските езикови остатъци“, сред които и неговото. През следващите 50 години към тях се прибавят още десетина. Най-известното е това на Владимир Георгиев, който свързва текста със сведението на Херодот за погребване на една от вдовиците заедно с починалия съпруг. Никое тълкуване не може да се смята за достоверно, от една страна, поради невъзможността да се установи със сигурност разделянето на текста на гуми, а от друга, поради липсата на каквито и да е паралели с тракийска лексика. Все пак по-голям изглежда шансът на тези, които предполагат наличието на имена – лични, родови и селищни, които осведомяват за личността на погребания. Например първата поредица от букви – ΡΟΛΙΣ – съвпада с късно засвидетелстваното тракийско лично име Ролес.

Малко повече, изглежда, може да се установи за съдържанието на другия по-голям надпис, този от с. Кьолмен, Шуменско:

ΕΒΑΡ•ΖΕΣΑΣΝΗΝΕΤΕΣΑΙΓΕΚ• Α

ΝΒΛΑΒΑΗΓΝ

ΝΥΑΣΝΛΕΤΕΔΝΥΕΔΝΕΙΝΔΑΚΑΤΡ• Σ

Това е надпис върху каменна плоча от края на VII или от VI в. пр.Хр., предполага се, че е надгробен и съдържа името на покойния, колко години е живял, както и някаква надгробна формула. Примерният превод (малко по-вероятен от тълкуванията на пръстена от Езерово, въпреки че не може да е сигурен) е:

„Ебар, син на Зесас, аз 58 години живях тук.

Не повреждай този (гроб).

Не осквернявай този самия покойник, за да не ти се причини това!“

По няколко думи, главно имена, се четат и върху няколко пръстена, върху множество сребърни съдове от различни места в България (Дуванли, Александрово, Браничево, Розозен), както и върху монети. Някои от имената показват интересни особености, които са важни за изследването на фонетиката и морфологията на тракийския език.

Тракийски са и надписите на предгръцкото население на о-в Самотраки – един върху камък и множество графити (над 70) – от светилищата на Великите богове и на Бенгидга, датиращи от VI до IV в. пр.Хр. Особен интерес предизвикват намерените в храма на Аполон в Зоне (на егейския бряг срещу Самотраки) голям брой графити, от които над 200 на тракийски – от VI в. и по-малко от V в. пр.Хр., както и четири надписа върху камък от V – IV в. пр.Хр., от които един с тракийски и гръцки текст. Надписите върху камък са силно повредени и тълкуването им е трудно. Много от графитите от Зоне, които са от по няколко, най-много до 10 – 15 букви, съдържат една и съща формула, която издателят тълкува като посвещение на Аполон.

Трябва да се отбележи също, че смятаните за писменост, или по-скоро предписменост, знаци върху керамичен материал (паничка-та от Градешница, печатът от Караново, табличките от Търтъррия в Румъния, прешлени за вретено и др.) не принадлежат на траките, тъй като те са от епохата на халколита, т.е. преди времето на траките. Те не могат да бъдат дори тълкувани, тъй като не са разчетени и не е известно на какъв език са.

ОНОМАСТИЧНИЯТ МАТЕРИАЛ

В количествено отношение най-голям дял от тракийския езиков материал представлява тракийската ономастика. Около три хиляди

селищни, речни, планински, лични, божески имена и названия на племена са засвидетелствани в два вида източници – в старогръцки и латински надписи и в произведенията на гръцки и латински автори от Омир до края на Античността, а в някои случаи – и от византийската епоха. Това са повече от сто автори от всички жанрове: епически и лирически поети (Омир, Хезиод, Алкей, Аполоний Родоски, Вергилий, Овидий), трагици и комици (Есхил, Софокъл, Еврипид, Аристофан), историци и географи (Хекатей, Херодот, Тукидид, Ксенофонт, Полибий, Тит Ливий, Диодор, Страбон, Плиний Стари, Тацит, Павзаний, Клавдий Птолемей, Йорданес, Прокопий), философи (Платон, Аристотел, Цицерон), за да спомена само едни от най-известните. В Омировите поеми се среща сравнително малък брой тракийски географски названия, разположени главно по егейския бряг на Тракия и в Северозападна Мала Азия – речните имена Аксиос (дн. Вардар), Айзепос, Резос, Сангариос (в Мала Азия), селищните Айнос (дн. Енез в европейска Турция), Айсюме, Аризбе, Зелейа, Исмарос, Кабесос, Маронейа (дн. Марония), Перкомте, планината Атос (Атон), а също и племената бриги, кикони, мизи, пеони, синти, както и няколко лични имена на предводители на тракийските съюзници на троянците. След началото на гръцката колонизация по егейския и черноморския бряг, с увеличаването на икономическите и културните контакти между елини и траки, гръцките историци и географи научават все повече за вътрешността на страната и предават в съчиненията си покрай другите сведения и много географски названия – имената на големите тракийски реки Азрианес (дн. Ергене), Хеброс (дн. Марица), Истрос (Дунав), Нестос (Места), Стрюмон (Струма), на притоците на Истрос Атлас, Аукас, Тибисис, Амрюс, Ноес, Артанес, Оскиос, Бронгос, на планините Хаймон (Наетус, Стара планина), Родопе (Родоп), Пангайон (Пангей), Скомброс (Витоша), езерата Болбе и Прасиас, названия на десетки селища: Бюзантион, Кабюле, Комбрейа, Крестон, Кюпасис, Месамбриа, Селюмбриа (около 40 само у Херодот) и много други, както и на десетки племена.

Сведенията за тракийските селищни имена се увеличават още повече през римската епоха във връзка с урбанизацията, строителството на пътища и засиления интерес към изработване на географски карти и пътеводители. През тази епоха са засвидетелствани стотици нови, неизвестни от по-ранни автори названия, наред с извест-

ните от по-ранни периоди. Най-много са те у Птолемей и в римските пътеводители (по над 100 нови имена), като сега вече значително се увеличават названията от вътрешността на страната и от областите отвъд Дунав. Над 300 селищни имена се споменават за първи път у автори от Късната античност, от които над 200 – у Проконий.

Селищни имена се съдържат и в много старогръцки и латински надписи от цялата тракийска територия. В тях селищата се споменават като родни места на почитатели (в почитателните надписи), на починали и техни роднини (в надгробните надписи) или на участници в някакво обществено начинание (например основаването на тържището *Pizus*, в което взимат участие жителите на девет тракийски села).

Отдавна е забелязано, че част от тракийските селищни имена са двусловни, при което често повтарящи се втори съставни части на имена представляват нарицателни, означаващи някакъв вид селище. Най-често срещаните втори съставки са *-βρια/-bria* (между 10 и 15 селища), *-διζα/-diza* (11), *-παρα/-para* (около 45 – 50) и *-δαβα, -dava/-δεβα, -deva* (45 – 50) със значения „град“, „село“ и „укрепление“, напр. Болбабрия, Месамбрия, Селюмбрия, Орудиза, Тюродиза, Бесапара, Скаптопара, Транупара, Капигава, Десугава, Пироборигава, Пулпугева, Сукидава, Зиридава и др. (Общо над 100 названия с тези съставки.) Правени са опити въз основа на разпространението им да се очертаят диалектни и даже езикови области. Такава е тезата на В. Георгиев за съществуване на два езика – (същински) тракийски и дако-мизийски, която обаче не се приема от редица изследователи, тъй като причините за употребата на различни съставки могат да бъдат и други – природногеографски (видът на терена), социално-политически и др.

Надписите са особено ценен източник за познанията ни за тракийските лични и божески имена. Към известните от античните автори тракийски имена на божества Бендига (*Βένδις*), Залмоксис (*Ζάλμοξις*) и др. почитателните надписи прибавят многобройни епитети (над 160), които придружават имената на известни богове. Част от тях са образувани от селищни имена, т.е. трябва да разбираме, че посвещението е направено на почитаното в определено селище божество, напр. Атлюпаренос – епитет на Сабазий, почитан в селището Атлюпара, Бюайпарене – епитет на Хера, почитана в Бюайпара, Каристореной – епитет на Зевс и Хера в Каристорон. Други,

изглежда, означават качество или функция на божеството: Збелсургос, епитет на Зевс, вероятно свързан с функцията му на гръмовержец, Пюрмерулас, епитет на тракийския Херос, Зюлмюздренос, епитет на Асклепий, и много други.

Известни са ни около 1500 тракийски лични имена. В произведенията на гръцките и латинските автори се споменават главно имена на царе и техни приближени: Терес, Ситалк, Котис, Севт, Амадок, Бурбиста, Дромихайт, Реметалк, Рескупорис и др. Имена на царе намираме и в надписи върху монети, и в епиграфски паметници. Освен това в надписите срещаме и голям брой имена на обикновени траки. Някои от тях са много често употребявани, например Битюс, за което имаме над 400 примера, Мукатралис (близо 200) и др. Личните имена могат да бъдат едноосновни (Битюс, Бюзас, Котюс, Битюлос, Дизалас) или двuosновни (Аулузенис, Аулупорис, Мукапорис, Мукатралис, Децебалус, Базобалис и т.н.). Както се вижда от примерите, една и съща втора съставка може да се съчетава с различни първи, както и към една и съща първа да се прибавят различни втори, както това е и в други индоевропейски езици, например в гръцкия: Диогенес, Диодорос, Аполодорос.

Античните автори съобщават и названията на около сто тракийски племена. Някои от тях, които имат значителна историческа роля, се срещат многократно и в гръцки, и в латински текстове през цялата Античност, други се споменават рядко, а трети дори само по веднъж. Повече за тях ще бъде казано в отделна тема.

ОСНОВНИ ЧЕРТИ НА ТРАКИЙСКИЯ ЕЗИК

Въз основа на този разнообразен, но всъщност оскъден езиков материал, не е възможно да се изгради цялостна представа за тракийския език, както това става за съвременните езици и за тези древни, от които има запазени значителни текстове. Някои от сигурните черти на фонетичната му система са наличието на дълги и кратки гласни **а, е, і, о, и**, дифтонги **ai, ei, oi, au**, полугласна **w**, запазване на съскавия звук **s** във всички позиции. Изглежда също сигурно, че тракийският е бил *satem* език, каквито са индо-иранските,

балтославянските, арменски и албански, за разлика от латински, гръцки, келтските, германските. Един от най-спорните проблеми е този дали в тракийски е имало изместване на една група съгласни, каквото има например в германските езици. Така смятат една част от изследователите – Д. Дечев, В. Георгиев, И. Дуриданов, К. Влахов, Ч. Позирк, Ж. Велкова и др., докато според други такава изместване е трудно доказуемо от наличния езиков материал – Е. Поломе, К. Брикс и А. Панайоту, а според трети такава изместване не е имало – Й. Русу, Г. Михаилов, М.-М. Рагулеску, С. Янакиева и др.). Последното мнение е вече преобладаващо.

Липсата на цялостни текстове затруднява изключително много каквито и да е заключения в сферата на морфологията. Могат да бъдат идентифицирани голям брой словообразователни елементи, както и да се предположи наличието на три рода и три склонения при имената.

Обилният ономастичен материал позволява да се правят съпоставки с лексиката (най-вече топонимията) на други древни езици. Най-много са паралелите с прегръцкия субстрат – индоевропейски език, говорен в южната част на Балканския полуостров преди идването на гърците, и с топонимията на Западна Мала Азия, но има такива и с илирийската топонимия в западната част на Балканите, и с други езици. Най-близки са родствениите отношения на тракийския именно с прегръцкия субстрат, наричан от някои учени пелазгийски, а на второ място може би – с фригийски. Сигурните черти на тракийския не са достатъчни, за да се определи степента на родство с други индоевропейски езици и езикови групи. Някои аматьорски опити за сближаване с български език и дори за тълкуване на тракийски имена чрез българска лексика не почиват върху сериозни научни аргументи, а са плод на фантазията на авторите им и недостатъчните им познания по индоевропейско езикознание.

ГРАНИЦИ И ХРОНОЛОГИЯ

Други важни заключения, които могат да бъдат направени, засягат териториалното разпространение на тракийския език и хронологичните граници на съществуването му. На тракийски са говорили